

Metodologia wyznaczania Wskaźnika Rozwoju Społecznego HDI

Wskaźnik Rozwoju Społecznego został wprowadzony dla celów porównań międzynarodowych. Jest on syntetycznym miernikiem, który przy wykorzystaniu jednolitej metodologii, rekomendowanej przez UNDP, opisuje efekty w zakresie rozwoju społecznego poszczególnych krajów. Wskaźnik HDI określa poziom społecznego rozwoju danego kraju w relacji do innych. Jest miarą wykorzystywaną jako kryterium przy hierarchizacji krajów według poziomu ogólnego ich rozwoju w danym momencie czasu. Poprzez porównanie wartości tego wskaźnika pomiędzy różnymi krajami można określić dystans, jaki dzieli pod względem poziomu rozwoju cywilizacyjnego kraje najuboższe od najbogatszych, czy rozwijające się od rozwiniętych.

Wskaźnik rozwoju społecznego jest wyznaczany na podstawie komponentów dotyczących następujących obszarów:

- podziału dochodów;
- wydłużania ludzkiego życia;
- poziomu osiągnięć edukacyjnych.

Zgodnie z rekomendowaną przez UNDP metodologią – w obliczeniach syntetycznego wskaźnika HDI wykorzystywane są bezpośrednio cztery podstawowe mierniki:

- przeciętne dalsze trwanie życia,
- ogólny wskaźnik skolaryzacji brutto dla wszystkich poziomów nauczania – wprowadzony do wyznaczania HDI po raz pierwszy dla 1992 roku – w miejsce stosowanej wcześniej przeciętnej liczby lat nauki w szkole wśród osób dorosłych, będących w wieku 25 lat i więcej,
- wskaźnik umiejętności czytania ze zrozumieniem i pisanie; przy czym dwa ostatnie wskaźniki są przekształcane w jedną miarę, obrazującą poziom osiągnięć edukacyjnych społeczeństwa,
- produkt krajowy brutto (PKB) w USD, przypadający na jednego mieszkańca, liczony według parytetu siły nabywczej waluty (PPP USD).

Procedurę obliczeń zaprezentowano po raz pierwszy w globalnym Raporcie o Rozwoju Społecznym 1990 (HDR, UNDP 1990), zaś według zmienionej metodologii kolejno – w globalnym Raporcie o Rozwoju Społecznym 1995 (HDR, UNDP 1995) oraz HDR 1999 (HDR, UNDP 1999).

Ogólna postać indeksu HDI dla danego kraju w określonym momencie czasu jest następująca:

$$H_j = \frac{1}{3} \sum_i H_{ij}$$

przy czym

$$H_{ij} = \frac{X_{ij} - \min_k \{X_{ik}\}}{\max_k \{X_{ik}\} - \min_k \{X_{ik}\}}$$

gdzie:

- j – oznacza dany kraj,
- $i = 1, 2, 3$ – oznacza numer zmiennej, wykorzystywanej do ustalenia HDI,
- k – oznacza wartości skrajne każdej ze zmiennych.

Daleko idące zmiany w zakresie metodologii wyznaczania HDI polegają przede wszystkim na modyfikacji wskaźników oceny dyspersji poszczególnych zmiennych. Generalnie odstępiono od zasady oceny zróżnicowania przy uwzględnieniu kryterium skrajnych wartości określonych wskaźników, jakie w danym okresie obserwowano w grupie krajów, branych pod uwagę w rankingu. Począwszy od danych za 1992 rok za kryterium takie przyjmowane są wartości poszczególnych wskaźników w ustalonym okresie (aktualnie lata 1960–2020).

Dla poszczególnych mierników jako wartości skrajne (minimalne lub maksymalne) obecnie przyjmuje się:

- dla przeciętnego dalszego trwania życia – 25–85 lat przy czym dla mężczyzn 22,5–82,5 lat oraz dla kobiet 27,5–87,5 lat,
- dla ogólnego wskaźnika skolaryzacji bez względu na płeć – 0–100%,
- dla wskaźnika umiejętności czytania ze zrozumieniem i pisanie również bez względu na płeć 0–100%,
- dla produktu krajowego brutto w przeliczeniu na głowę mieszkańca według parytetu siły nabywczej waluty w USD (PPP USD), przypadającego na jednego mieszkańca – 100–40 000.

Do 1998 roku włącznie, tzn. w odniesieniu do danych za 1996 r. do standaryzacji dochodu wykorzystywano średni dochód na świecie, który w 1996 r. został ustalony na poziomie 5990 USD, jako przeciętny produkt krajowy brutto przypadający na głowę mieszkańca w 1995 roku zaś oraz skorygowany maksymalny dochód – na poziomie 6311 PPP USD.

W procedurze obliczeń indeksu zróżnicowania PKB na głowę mieszkańca do 1998 r. wykorzystywano funkcję logarytmiczną dla ustalenia skorygowanego dochodu powyżej poziomu 5990 USD (v^*), jako przeciętnego dochodu osiąganego na świecie w 1996 r. Był to zabieg związany bardziej z techniką liczenia niż o znaczeniu merytorycznym.

Postać stosowanej formuły Atkinsona była następująca:

$$\begin{aligned} W(y) &= y^* && \text{dla } 0 < y < y^* \\ W(y) &= y^* + 2[(y - y^*)^{1/2}] && \text{dla } y^* < y < 2y^* \\ W(y) &= y^* + 2(y^*)^{1/2} + 3(y - 2y^*)^{1/3} && \text{dla } 2y^* < y < 3y^* \\ W(y) &= y^* + 2(y^*)^{1/2} + 3(y - 2y^*)^{1/3} + n\{[1 - (n-1)y^*]^{1/n} - (n-1)y^*\} && \text{dla } (n-1)y^* < y < ny^* \end{aligned}$$

oraz ogólna postać dla maksymalnego dochodu na głowę mieszkańca równego 40 000 USD PPP USD

$$W(y) = y^* + 2(y^*)^{1/2} + 3(y^*)^{1/3} + 4(y^*)^{1/4} + 5(y^*)^{1/5} + 6(y^*)^{1/6} + 7[(40000 - 6y^*)^{1/7}]$$

W 1999 roku wprowadzono zmianę formuły standaryzacji dochodu, polegającą na wykorzystaniu postaci funkcji logarytmicznej. Wprowadzona została następująca postać formuły

$$W(y) = \frac{\log(y_{\min})}{\log(y_{\max}) - \log(y_{\min})}$$

Dokonana zmiana pozwala zachować większą dyspersję dochodów dla krajów, które osiągnęły bardzo wysoki poziom PKB, przypadający na głowę 1 mieszkańca. Standaryzacja wartości funkcji logarytmicznej dochodów dotyczy wszystkich ich poziomów, a nie tylko dochodów przewyższających przeciętny dochód na świecie. Dzięki zastosowanej procedurze logarytmowania wszystkich poziomów PKB na głowę mieszkańca dla poszczególnych krajów, uzyskano w rezultacie niższe wartości wskaźnika HDI. Wskaźnik ten aktualnie nie przekracza wartości 0,932 dla 1997 r., podczas gdy poprzednio tj. dla 1996 r. wynosił 0,960 (według poprzedniej metody obliczeń).

Nadal zostały jednak utrzymane identyczne kryteria wyróżniania krajów uprzemysłowionych oraz słabo rozwiniętych. HDI może przyjmować wartości z przedziału 0–1, co oznacza:

- 0–0,5 – kraj słabo rozwinięty (zacołany),
- 0,501–0,8 – kraj średnio rozwinięty,
- 0,801–1,0 – kraj wysoko rozwinięty.

Wskaźnik HDI może określać poziom społecznego rozwoju danego kraju w relacji do innych krajów, zarówno w danym momencie czasu jak i w dłuższym okresie – w sensie dystansu czasowego.

Polskie doświadczenia w szacowaniu Wskaźnika Rozwoju Społecznego (HDI)

Ocena wskaźników podstawowych, wykorzystywanych w obliczeniach ogólnego wskaźnika rozwoju społecznego (HDI), zasadność ich stosowania oraz dostępność informacji do ich wyznaczania były przedmiotem rozważań w pierwszym Raporcie o Rozwoju Społecznym, opracowanym dla Polski w 1995 roku, z uwzględnieniem danych za 1992 rok. Wspomniany raport prezentował – po raz pierwszy – także wskaźniki HDI w ujęciu regionalnym (wojewódzkim). Nową metodologię wyznaczania HDI dla Polski zastosowano w Raporcie w 1996 roku, dla prezentacji

danych za 1993 rok. Wówczas wprowadzono do obliczeń HDI ogólny wskaźnik skolaryzacji (*combined first-, second- and third- level gross enrolment ratio*). Stworzyło to możliwość obserwacji strumieni „przepływu” uczniów przez poszczególne szczeble nauczania w miejsce obserwacji zasobów ludności o określonym poziomie edukacji. Wskaźniki skolaryzacji są miarami statystycznymi o lepszej jakości w porównaniu z przeciętną liczbą lat nauki ludności dorosłej, na co zwracano uwagę we wcześniejszych polskich raportach.

Po raz kolejny regionalne podejście do rozwoju społecznego zaprezentowano w raporcie krajowym w 1998 roku, który był poświęcony edukacji. W raporcie tym przedstawione zostały dane dla 1995 roku, pokazujące po raz pierwszy – osiągnięcia edukacyjne oraz poziomu dochodu narodowego w przekroju wojewódzkim. Z uwagi na ograniczony zakres informacji źródłowych wiele danych zostało oszacowanych. Z konieczności przyjęto szereg założeń, które były niezbędne dla dokonania podstawowych obliczeń, a m.in. do obliczeń PKB według parytetu siły nabywczej waluty (PPP USD) czy ogólnych wskaźników skolaryzacji brutto – oczywiście dla poszczególnych województw według podziału terytorialnego obowiązującego w 1995 r.

Kolejne zmiany metodologiczne w raporcie krajowym – a w zasadzie rozszerzenie prezentacji zakresu syntetycznych miar – wprowadzone zostały w 1999 roku. Zmiany te polegały na zastosowaniu nowego syntetycznego wskaźnika ubóstwa *Human Poverty Index* (HPI). Wyniki obliczeń zaprezentowano w raporcie w 1999 r. i dotyczyły one danych za rok 1996 oraz za lata wcześniejsze.

Należy pamiętać, że poziom społecznego rozwoju jest determinowany przez rozwój ekonomiczny nie tylko w tym samym czasie kiedy on następuje, ale również w latach następnych. Można stwierdzić, że miarą rozwoju społecznego jest nie tylko ilościowy rozwój gospodarczy, ale również w miarę pełne uczestnictwo społeczeństwa w procesie tego wzrostu. Im bogatsze państwo tym z zasady więcej środków przeznacza na finansowanie sfery społecznej, na rozbudowę infrastruktury społecznej oraz na takie inwestycje, których efekty z założenia będą widoczne dopiero po upływie czasu. Podobnie poziom społecznego rozwoju w konkretnym roku jest również efektem odpowiednich inwestycji w kapitał ludzki w latach poprzednich.

Przygotowany aktualnie Raport krajowy dla 2000 roku jest poświęcony rozwojowi obszarów wiejskich. Raport ten zawiera ogólny wskaźnik HDI dla 1997 roku, wyliczony dla całego kraju oraz dla obszarów miejskich i wiejskich, według zmienionej metodologii. Wstępnie oszacowano także ogólny wskaźnik rozwoju społecznego (HDI) dla 1998 roku, przy ekstrapolacji PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca.

Polskie raporty o rozwoju społecznym posiadają aneks tabelaryczny, który zawiera zestaw wskaźników społecznych i ekonomicznych, tak na poziomie mikro- jak i makroekonomicznym. Zakres tematyczny pokazywanych w aneksie wskaźników dla Polski nawiązuje ściśle do zakresu w aneksie raportów globalnych, aczkolwiek wszystkie prezentowane w polskich raportach informacje pochodzą z badań statystyki polskiej. Przyjęto zasadę nie powoływania się na źródła zagraniczne – poza nielicznymi

wyjątkami – kiedy takie przytoczenie innych statystyk jest jak najbardziej zasadne. W niektórych obszarach polskiej statystyki publicznej występuje nadal luka informacyjna, m.in. z uwagi na trwający wciąż proces dostosowywania polskiej statystyki do wymogów międzynarodowych.

Wskaźnik HDI dla Polski dla lat 1997–1998

W tym miejscu należy przypomnieć, że do wyliczeń syntetycznego wskaźnika HDI dla Polski wykorzystano:

- przeciętne dalsze trwanie życia,
- ogólny wskaźnik skolaryzacji brutto dla wszystkich poziomów nauczania,
- wskaźnik umiejętności pisanie i czytania oraz
- produkt krajowy brutto (według parytetu siły nabywczej waluty PPP USD), przypadający na jednego mieszkańca.

Pierwszy z podstawowych wskaźników, jakim jest przeciętne dalsze trwanie życia, jest parametrem opracowywanych corocznie tablic trwania życia, dla ludności w przekroju według płci, wieku oraz w podziale według regionów (województw), a także miejskich i wiejskich obszarów zamieszkania. **Przeciętne trwanie życia w Polsce w 1998 roku wynosiło dla mężczyzn 68,9 lat, dla kobiet – 77,3 lata, zaś dla obu płci średnio 73,0 lata i nadal wydłuża się.** W latach 90. szansa dłuższego trwania życia osób – szacowane w momencie ich urodzenia – zwiększyły się o przeciętnie o dwa lata (łącznie dla obu płci). Parametry trwania życia są szeroko rozpowszechnione w naszym kraju, jako miara wykorzystywana w ocenie rozwoju demograficznego oraz w ocenie stanu zdrowia ludności.

Osiągnięcia edukacyjne ludności Polski możliwe są do ustalenia na podstawie bieżących badań uczestnictwa dzieci i młodzieży w procesie edukacji oraz badań ankietowych gospodarstw domowych lub szacunków. W dalszych obliczeniach, w prezentowanym opracowaniu wykorzystano zarówno dane z bieżących badań GUS w zakresie edukacji, jak również dane demograficzne. **W 1998 roku ogólny wskaźnik skolaryzacji brutto na wszystkich poziomach nauczania wynosił 77,6%, przy czym dla kobiet 79,8% oraz dla mężczyzn – 75,5%.** W latach 90. wartość tego wskaźnika zwiększała się z każdym rokiem z uwagi na duże zainteresowanie młodzieży kontynuowaniem nauki tak na poziomie szkół średnich, jak i wyższych. **Z kolei wskaźnik umiejętności czytania ze zrozumieniem i pisanie, tzw. wskaźnik „alfabetyzacji” od lat kształtuje się w Polsce na poziomie ok. 99%, przy czym nieco wyższy jest dla mężczyzn – odpowiednio: 99,5% oraz 98,5%.**

Odrębnym zagadnieniem są szacunki produktu krajowego brutto według parytetu siły nabywczej waluty PKB USD, przypadającego na jednego mieszkańca. Wielkość PKB według PPP USD jest ustalana dla kraju ogółem, dla każdego roku począwszy od 1990. **W 1997 roku PKB PPP USD (według parytetu siły nabywczej waluty) wynosił dla Polski 7320 USD na głowę jednego mieszkańca.** Znacznie bardziej utrudnione jest gromadzenie podstawowych danych o PKB w przekroju regionalnym. Najbardziej aktualne statystyczne dane o PKB w cenach bie-

żących, dostępne w przekroju 49 województw, dotyczą 1997 roku. Dane te zostały wykorzystane do obliczeń PKB według PPP USD w przekroju wojewódzkim oraz dla obszarów miejskich i wiejskich w 1997 roku.

Polska dysponuje w miarę bieżącymi danymi, które – w sposób bezpośredni lub poprzez odpowiednie szacunki – mogą być wykorzystywane przy ustalaniu wartości HDI dla każdego roku, aczkolwiek głównie na poziomie ogólnokrajowym. Natomiast w zasadzie przy większości wskaźników cząstkowych zachodzi konieczność szacowania danych dla syntetycznego wskaźnika HDI w przekroju regionalnym, tj. województw lub obszarów miejskich i wiejskich.

Przy wyodrębnianiu obszarów miejskich i wiejskich w 1997 roku wykorzystano kryterium OECD, definiujące przeciętną gęstość zaludnienia na 1 km², uznając za obszary wiejskie takie, dla których gęstość zaludnienia nie przekraczała 150 osób na 1 km².

Wskaźnik HDI dla Polski w 1997 roku wynosił 0,809 (według nowej metody obliczeń), co oznacza, że pomimo zmiany metody nadal utrzymujemy się w grupie krajów wysoko rozwiniętych pod względem społecznym i gospodarczym. Przypomina się, że do krajów wysoko rozwiniętych należą te dla których wskaźnik HDI osiąga wartość ponad 0,8. Istotny jest fakt, że wartość tego wskaźnika dla Polski zwiększa się w czasie; dla porównania w 1996 r. wynosił 0,801 zaś w 1995 r. – 0,796.

Wskaźniki podstawowe, wykorzystane do obliczeń HDI na poziomie ogólnokrajowym oraz wyniki stosownych obliczeń za lata 1995–1998 zostały przedstawione w tabeli 1.

Znaczenie wskaźnika HDI jest dwojakie. Z jednej strony jego wartość pozwala ocenić dystans jaki dzieli Polskę od osiągnięcia stanu pełnego rozwoju społecznego, w znaczeniu *human development*. Stan pełnego rozwoju jest determinowany przez osiągnięcie: przeciętnego dalszego trwania życia równego 85 lat dla obu płci – aktualnie wynosi 73 lata, 100% poziomu efektów edukacyjnych – aktualnie wskaźnik skolaryzacji brutto wynosi 77,6%, zaś „alfabetyzacji” – 99% oraz maksymalnego światowego poziomu PKB na jednego mieszkańca – 40 000 USD – w 1997 roku dla Polski analogiczna wartość dochodu narodowego wynosiła 7320 USD (PPP USD). Różnica pomiędzy 0,809 a 1,0 pokazuje dystans jaki jeszcze dzieli nasz kraj od osiągnięcia stanu pełnego rozwoju ludzkiego. Wskaźnik HDI jest wyznaczany dla Polski począwszy od 1992 roku i prezentowany w krajowych raportach (patrz aneks statystyczny).

Analiza zmian wartości Indeksu Rozwoju Społecznego (HDI)

W latach 90. Polska w międzynarodowym rankingu 174 krajów świata – oceniając na podstawie wartości HDI – przesunęła się w dół z 49 miejsca zajmowanego w 1992 roku na 58 (po zmianie metody obliczeń) w rankingu krajów w 1994 roku – było to najniższe z zajmowanych miejsc w światowym rankingu pod względem poziomu rozwoju społecznego. W kolejnych latach zajmowaliśmy coraz wyższą lokatę (por. tab. 1 Aneksu Statystycznego).

Tabela 1

Obliczanie wskaźnika HDI

Wyszczególnienie	1995	1996	1997	1995	1996	1997	1998
	stara metoda			nowa metoda			
Podstawowe mierniki do wyznaczania HDI							
Przeciętne dalsze trwanie życia (w latach)	72,1	72,5	72,8	72,1	72,5	72,8	73,0
Wskaźnik umiejętności pisania i czytania ze zrozumieniem (w %)	99,0	99,0	99,0	99,0	99,0	99,0	99,0
Ogólny wskaźnik skolaryzacji (w %)	74,7	75,2	76,5	74,7	75,2	76,5	77,6
PKB na głowę mieszkańca (PPP USD)	6350	6663	7320	6350	6663	7320	7620
Wyrównany PKB (PPP USD) na głowę mieszkańca: $W(y) = y^* + 2 [(y - y^*)^{1/2}]$ dla $y^* < y < 2y^*$ $y = 5990$ USD (dane z 1995 r.)	5835	5990	5990	5835	5990	5990	
Wskaźniki cząstkowe							
Indeks trwania życia	0,7850	0,7917	0,7967	0,7850	0,7917	0,7967	0,7997
Indeks umiejętności pisania i czytania ze zrozumieniem	0,9900	0,9900	0,9900	0,9900	0,9900	0,9900	0,9900
Indeks ogólny skolaryzacji	0,7468	0,7520	0,7654	0,7468	0,7520	0,7654	0,7762
Indeks osiągnięć edukacyjnych	0,9089	0,9107	0,9151	0,9089	0,9107	0,9151	0,9187
Wyrównany PKB USD na głowę mieszkańca	5880,387	6041,884	6062,938				
Logarytm dziesiętny realnego PKB				3,80277	3,82367	3,86451	3,88195
Maksymalny wyrównany PKB	6154	6311	6311				
Indeks wyrównanego PKB	0,95480	0,95667	0,96006	0,69283	0,70086	0,71655	0,72326
Ogólny wskaźnik HDI	0,88291	0,88633	0,89062	0,79559	0,80106	0,80945	0,81389
Zaokrąglona wartość HDI	0,883	0,886	0,891	0,796	0,801	0,809	0,814

W 1997 roku Polska znalazła się na przedostatnim miejscu w grupie 45 wysoko rozwiniętych pod względem społecznym – krajów świata. W roku 1998 Polska znalazła się w tej samej grupie, również na 44. pozycji, ale tym razem trzeciej od końca.

Dystans jaki dzieli Polskę od krajów z pierwszej dwudziestki jest bardzo duży (prawie 0,1 punktu wartości HDI). W 1998 roku – podobnie jak w latach ubiegłych – do czołowej dwudziestki weszła większość krajów Unii Europejskiej (poza Hiszpanią, Portugalią i Grecją) oraz Norwegia, Islandia i Szwajcaria, pięć krajów pozaeuropejskich (trzy z nich: Kanada, USA i Australia – znalazły się w pierwszej piątce). Spośród krajów europejskich najlepszą pozycję w 1998 r. zajmowały: Norwegia (2), Islandia (5), Szwecja (6) i Belgia (7).

Należy pamiętać, że wyniki rankingu krajów według poziomu HDI publikowane są corocznie w raportach globalnych i oparte są na międzynarodowych szacunkach, stąd wartości wskaźników różnią się od wyników obliczeń przeprowadzanych na podstawie polskich danych statystycznych. Dla porównania według obliczeń ekspertów UNDP wartość HDI dla Polski wynosiła w 1997 roku 0,801 (według nowej metodologii obliczeń) oraz 0,792 w 1995 roku.

Gdyby rozwój społeczny w 1998 roku w pozostałych krajach utrzymał się na nie zmienionym poziomie w stosunku do 1997 r. to w ogólnym rankingu krajów Polska z 44 miejsca przesunęłaby się o kilka miejsc w górę listy. **Rozważanie takie przeprowadza się na podstawie szacowanej dla Polski wartości HDI dla 1998 roku, która może wynosić 0,814¹.**

Ciekawe spostrzeżenia nasuwają się przy porównaniu pozycji rankingowej poszczególnych krajów pod względem wartości wskaźnika HDI oraz produktu krajowego brutto (PKB) liczonego na głowę mieszkańca. **Polska przy tym porównaniu spada o kolejne 18 miejsc, tj. na pozycję 62, na liście 174 krajów uczestniczących w rankingu.** Oznacza to, że poziom dochodu narodowego przypadającego na jednego mieszkańca w Polsce jest zdecydowanie niższy w porównaniu do innych krajów wysoko rozwiniętych pomimo, że w pierwszej połowie lat 90. obserwowano dynamiczny jego wzrost. Obok krajów znajdujących się w pierwszej dwudziestce w rankingu państw wysoko rozwiniętych właśnie w Polsce w pierwszej połowie lat 90. zaobserwowano najszybsze – po Norwegii – tempo wzro-

¹ Globalny raport o Rozwoju Społecznym 2000 opublikowany w końcu ubiegłego roku prezentuje poziom HDI dla Polski w tej właśnie wysokości.

stu PKB (w cenach stałych) na głowę mieszkańca. Wynika to z wysokiego poziomu rozwoju społecznego (w znaczeniu human development) osiągniętego w Polsce już w latach wcześniejszych, dzięki powszechności opieki zdrowotnej i dużej dostępności kształcenia.

Wśród krajów, które przeszły transformację społeczno-gospodarczą najwyższą lokatę (33 miejsce) zajmuje Słowenia, a następnie Republika Czeska (36) oraz Słowacja (42). Pozostałe kraje transformacji zajmują zdecydowanie dalsze miejsca wśród krajów średnio rozwiniętych a wśród nich: Węgry (47 pozycja), Estonia (54), Litwa (62), Rosja (71) oraz Łotwa (74). Zmiany w czasie miejsc rankingowych poszczególnych krajów wskazują na postępujący proces regionalnego różnicowania rozwoju. Większość krajów transformacji pozostaje zdecydowanie w tyle w porównaniu do innych krajów europejskich.

Analizując usytuowanie krajów na liście rankingowej należy wspomnieć również o tych, w których o ogólnym poziomie rozwoju społecznego i wysokiej pozycji na liście rankingowej zdecydowanie decydują poziom edukacji oraz ochrony zdrowia. Są to przede wszystkim kraje skandynawskie. **Potwierdzeniem dla tej oceny są wartości kolejnego syntetycznego wskaźnika GDI.**

Jest to miernik wskazujący na dysproporcje w rozwoju społecznym przy wyodrębnieniu dwóch podstawowych grup ludności: kobiet i mężczyzn. Wskaźnik rozwoju społecznego szacowany przy uwzględnieniu danych dla mężczyzn i kobiet wynosił w 1997 r. 0,874 i wykazywał tendencję wzrostową (0,870 w 1996 r.). Najbardziej wyrównany poziom społecznego rozwoju osiągają w Europie: Norwegia, Belgia, Szwecja i Holandia, zaś poza Europą – Kanada, USA i Japonia. **Polska w tym rankingu zajmowała 40 lokatę w 1997 r.** (por. tab. 2 Aneksu Statystycznego).

Biorąc pod uwagę ranking krajów pod względem udziału kobiet w życiu społecznym, a zwłaszcza ich pozycję zawodową oraz udział w życiu politycznym, w poszczególnych krajach świata można stwierdzić, że pozycja polskich kobiet jest stosunkowo wysoka (35 miejsce na 174 kraje świata). Najlepsze miejsca tradycyjnie zajmują kraje skandynawskie: Norwegia, Szwecja i Dania a następnie Kanada i Niemcy.

Z uwagi na fakt, że w tym raporcie przedmiotem analizy są przede wszystkim problemy rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, dalsza analiza będzie poświęcona ocenie zróżnicowania regionalnego rozwoju.

Tabela 2

Wskaźnik Rozwoju Społecznego (HDI) dla obszarów miejskich i wiejskich

Wyszczególnienie	1997	1995	1997	Miasto	Wieś
	stara metoda		nowa metoda		
Podstawowe mierniki do wyznaczania HDI					
Przeciętne dalsze trwanie życia	72,8	72,1	72,8	72,9	72,7
Wskaźnik umiejętności pisania i czytania ze zrozumieniem (w %)	99,0	99,0	99,0	99,4	98,7
Ogólny wskaźnik skolaryzacji (w %)	76,5	74,7	76,5	81,9	72,8
PKB na głowę mieszkańca (PPP USD)	7320	6350	7320	8892	6116
Wyrównany PKB (PPP USD)	6063	×	×	×	×
Wskaźniki cząstkowe					
Indeks trwania życia	0,797	0,785	0,797	0,799	0,794
Indeks umiejętności pisania i czytania ze zrozumieniem	0,99	0,990	0,990	0,994	0,987
Indeks ogólny skolaryzacji	0,765	0,747	0,765	0,819	0,728
Indeks osiągnięć edukacyjnych	0,915	0,909	0,915	0,936	0,901
Indeks wyrównanego PKB wg starej metody	0,960	0,693	0,717	0,749	0,687
Ogólny wskaźnik HDI	0,891	0,796	0,809	0,828	0,794

ródło: Obliczenia własne L. Nowak z uwzględnieniem metodologii przedstawionej w raporcie pt. *Human Development Report 1999*, UNDP, Oxford University Press 1999, New York Oxford oraz danych publikowanych przez GUS.

Uwaga. Przy szacowaniu PKB, wskaźników skolaryzacji brutto oraz wskaźników alfabetyzacji dla obszarów miejskich i wiejskich w Polsce, wykorzystano kryterium gęstości zaludnienia zalecane przez OECD, a mianowicie: powyżej 150 osób na 1 km² – obszary miejskie oraz do 150 osób na 1 km² – obszary wiejskie.

Wskaźniki zróżnicowania społecznego GDI oraz GEM dla Polski dla lat 1997–1998

Zgodnie z metodologią obliczeń, zalecaną przez Autorów globalnych Raportów o Rozwoju Społecznym (HDR 1998 oraz 1999), rekomendowane są dwa wskaźniki służące do oceny udziału kobiet w rozwoju społecznym, tj. wskaźnik rozwoju społecznego z uwzględnieniem płci (*Gender-related Development Index* – GDI) oraz wskaźnik udziału kobiet i mężczyzn w rozwoju społecznym (*Gender Empowerment Measure* – GEM). Pierwszy z nich opiera się na identycznej zasadzie obliczania jak ogólny HDI, co oznacza, że wskaźnikiem GDI jest odpowiednia kombinacja – z zachowaniem proporcji według płci – wskaźników HDI liczonych dla mężczyzn i kobiet. Natomiast wskaźnik GEM określa możliwości aktywnego uczestniczenia kobiet i mężczyzn w życiu publicznym (w polityce, rozwoju gospodarczym kraju, życiu zawodowym) oraz udziału tych grup ludności w podejmowaniu decyzji.

Płeć jest jednym z kryteriów, które w sposób istotny różnicują wartość wskaźnika rozwoju społecznego dla każdego kraju. Zaletą stosowania kryterium płci jest jego powszechność. Większość wskaźników społecznych jest wyznaczana w podziale dla mężczyzn i kobiet.

W przypadku Polski – podobnie jak w innych krajach – nie występują trudności w pozyskiwaniu danych o długości życia Polaków czy też informacji o osiągnięciach edukacyjnych mężczyzn i kobiet. Kobiety w Polsce w stosunku do mężczyzn żyją o ok. 8,5 lat dłużej. W porównaniu do innych krajów Zachodniej Europy oraz krajów skandynawskich jest to jedna z większych różnic, aczkolwiek o wiele mniejsza – niż obserwuje się w wielu krajach Wschodniej Europy. W okresie transformacji społeczno-gospodarczej w Polsce trwanie życia kobiet wydłużyło się o ponad 2 lata, zaś mężczyzn o 2,7 roku. Jest to bardzo duży przyrost, zwłaszcza, że Polska jest jednym z nielicznych krajów w regionie centralnej i wschodniej Europy, w którym zaobserwowano pozytywne zmiany.

Wśród kobiet występuje zdecydowanie wyższy niż wśród mężczyzn poziom skolaryzacji. W latach 1997 oraz 1998 wskaźniki skolaryzacji brutto na wszystkich poziomach nauczania wynosiły odpowiednio – dla kobiet będących w wieku 6–24 lata – 78,6% oraz 79,8% i były o ponad 4 punkty procentowe wyższe niż dla mężczyzn. Różnica ta zwiększyła się wyraźnie w ostatnich latach na korzyść kobiet. Oznacza to, że w procesie edukacji częściej uczestniczą kobiety i wzrost ten dotyczy edukacji przede wszystkim na poziomie szkół wyższych i policealnych.

Tabela 3

Dane dla potrzeb wyznaczania GDI oraz GEM w latach 1997–1998

Wyszczególnienie	1997			1998		
	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Podstawowe mierniki do wyznaczania GDI						
Przeciętne dalsze trwanie życia (w latach)	68,5		77,0	68,9		77,3
Wskaźnik „alfabetyzacji” (w %)	99,5		98,5	99,5		98,5
Ogólny wskaźnik skolaryzacji brutto dla wszystkich poziomów nauczania (w %)	74,5		78,6	75,5		79,8
Udział w dochodach z tytułu pracy (w %)	60,0		40,0	59,4		40,6
Wskaźniki cząstkowe						
Indeks trwania życia	0,766		0,825	0,773		0,831
Indeks „alfabetyzacji”	0,995		0,985	0,995		0,985
Indeks skolaryzacji	0,745		0,786	0,755		0,798
Indeks osiągnięć edukacyjnych	0,912		0,919	0,915		0,923
Wskaźnik rozwoju społecznego GDI	0,874			0,879		
Podstawowe mierniki do wyznaczenia GEM						
Udział w ogólnej liczbie mandatów w polskim Parlamencie (w %)	87,0		13,0	87,0		13,0
Udział w kierowaniu i zarządzaniu (w %)	64,6		35,4	64,6		35,4
Udział jako specjalistów i pracowników technicznych (w %)	38,1		61,9	38,1		61,9
Udział w ludności (w %)	48,6		51,4	48,6		51,4
Udział w tworzeniu produktu krajowego brutto (w %)	60,0		40,0	59,4		40,6
Indeks reprezentacji parlamentarnej	0,443			0,443		
Indeks pozycji w kierowaniu i zarządzaniu	0,907			0,907		
Indeks „wyrównanego” udziału w tworzeniu PKB	0,172			0,180		
Wskaźnik GEM określający uczestniczenie kobiet w życiu publicznym oraz ich udział w podejmowaniu decyzji	0,514			0,517		

ródło: Obliczenia własne L. Nowak z uwzględnieniem metodologii przedstawionej w raporcie pt. *Human Development Report 1999*, UNDP, Oxford University Press 1999, New York Oxford oraz danych publikowanych przez GUS.

W porównaniu do innych krajów europejskich zwłaszcza tych, które na liście rankingowej znalazły się na pierwszych miejscach jako kraje wysoko rozwinięte, edukacja polskich kobiet nadal nie dorównuje poziomowi obserwowanemu w krajach skandynawskich czy w niektórych krajach zachodnioeuropejskich.

Naczenie trudniej ocenić udział polskich kobiet w tworzeniu dochodu narodowego; w naszym przypadku produktu krajowego brutto według parytetu siły nabywczej waluty (PPP USD). W celu dokonania wspomnianego oszacowania niezbędne jest korzystanie z innych kategorii ekonomicznych w skali makro lub mikro, zależnie od informacji jakimi dany kraj dysponuje w określonym czasie. Najczęściej wykorzystywanymi kategoriami w porównaniach międzynarodowych są: wynagrodzenia mężczyzn i kobiet zatrudnionych poza sektorem rolnictwa oraz udział kobiet i mężczyzn w zasobach siły roboczej.

Jak wynika z polskich badań statystycznych oraz szacunków w latach 1997–1998 relacja wynagrodzeń brutto kobiet zatrudnionych poza rolnictwem w stosunku do wynagrodzeń mężczyzn – w obu sektorach publicznym i prywatnym – wynosiła ok. 80% i zwiększyła się o ok. 5 punktów procentowych w stosunku do 1993 roku. Zwiększył się również udział wynagrodzeń brutto kobiet w stosunku do wynagrodzeń ogółem – do poziomu ok. 91%. Natomiast udział kobiet w zasobach siły roboczej na rynku pracy, a dokładniej w liczbie aktywnych ekonomicznie, wynosił w 1998 r. 45,9% i w zasadzie nie uległ zmianie w porównaniu do lat wcześniejszych. Szacowany dla lat 1997–1998 udział kobiet w dochodach z tytułu pracy a zarazem w tworzeniu PKB wynosił w przybliżeniu 40,6%, zaś mężczyzn ok. 59,4% (por. tab. 3). **W latach 90. zaobserwowano wzrost, aczkolwiek niewielki – udziału kobiet w tworzeniu dochodu narodowego (PKB).** Dla porównania udział taki na początku okresu transformacji w Polsce wynosił niecałe 40%.

W latach 90. niewielkiej zmianie uległo zaangażowanie polskich kobiet na scenie politycznej oraz w życiu zawodowym. W polskim parlamencie liczba zajmowanych miejsc przez kobiety jest tradycyjnie niższa (wynosi ok. 13%) w porównaniu do sytuacji w wielu krajach Unii Europejskiej,

jak: w Niderlandach (b. Holandia) – 32% czy w Hiszpanii – 40%. Najwięcej kobiet bierze udział w pracach parlamentów krajów skandynawskich.

Porównanie wartości wskaźników GDI oraz GEM dla Polski w stosunku do innych krajów, powoduje bardzo korzystną zmianę miejsca naszego kraju na liście rankingowej, tj. przesunięcie o kilka miejsc w górę listy w grupie krajów wysoko rozwiniętych w 1997 r., tj. z 44 pozycji na 40, zaś w przypadku wskaźnika GEM nawet na 35. Wynika to w znacznej mierze z wysokiej pozycji zawodowej kobiet w Polsce. Z dostępnych danych dla innych krajów wynika, że Polska zyskuje w stosunku do wielu krajów europejskich za wyjątkiem skandynawskich.

Podobnie korzystne zmiany można zaobserwować w innych krajach Europy Centralnej oraz krajach byłego Związku Radzieckiego (porównanie wskaźnika GDI). Jednak w większości krajów europejskich, a zwłaszcza w skandynawskich, występuje zdecydowanie mniejsze zróżnicowanie społeczne (mężczyzn i kobiet) niż w Polsce. Należy przypomnieć, że w przy ocenie uwzględniano zróżnicowanie długości trwania życia, osiągnięć edukacyjnych oraz udziału kobiet i mężczyzn w życiu społecznym.

Wprowadzenie płci, jako dodatkowego kryterium zróżnicowania rozwoju społecznego, jest dla Polski jak najbardziej uzasadnione, zwłaszcza, że z uwagi na znaczne różnice poziomów podstawowych wskaźników społecznych w wielu krajach, „skorygowany” HDI wskazuje na nierównomierny rozwój społeczny poszczególnych grup ludności, w tym przypadku kobiet i mężczyzn.

Metodologia wyznaczania Wskaźnika Ubóstwa HPI

Wskaźnik ubóstwa (HPI) jest syntetycznym miernikiem, przedstawiającym poziom ubóstwa społeczeństwa w nawiązaniu do rozwoju ludności. Wskaźnik ten określa skalę „zubożenia” w takich obszarach życia społecznego jak: stan zdrowia i trwanie życia ludności, poziom osiągnięć edukacyjnych społeczeństwa oraz podział dochodów i standard życia.

Tabela 34

Wskaźnik ubóstwa (HPI) dla Polski dla lat 1995–1998

Wyszczególnienie	1995	1996	1997	1998
Odsetek osób, które nie dożywają wieku 60 lat (P_1)	18,6	17,9	17,6	17,1
Odsetek osób będących analfabetami (w znaczeniu analfabetyzmu funkcjonalnego, zdefiniowanego przez OECD, jako brak umiejętności czytania i komunikowania się) – P_2	42,6	42,6	42,6	42,6
Odsetek osób, żyjących poniżej relatywnej linii ubóstwa, wyznaczonej na poziomie 50% przeciętnych miesięcznych wydatków gospodarstwa domowego (P_3)	12,8	14,0	15,3	15,8
Stopa długookresowego bezrobocia (powyżej 12 miesięcy) jako odsetek osób bezrobotnych w zasobach siły roboczej (P_4)	5,3	4,6	3,5	3,8
Wskaźnik ubóstwa HPI	27,8	27,8	27,9	27,8

ródło: Obliczenia własne L. Nowak na podstawie metodologii zalecanej przez ekspertów UNDP (UNDP, Human Development..., 1999) z wykorzystaniem danych publikowanych przez GUS

Formuła wskaźnika HPI – początkowo jednolita dla wszystkich krajów – po raz pierwszy została przedstawiona w raporcie globalnym HDR w 1997 (HDR, UNDP 1997) oraz po raz kolejny – w wersji zmodyfikowanej – odrębnie dla krajów rozwijających się (HPI – 1) i uprzemysłowionych (HPI – 2) w raporcie HDR w 1998 (HDR, UNDP 1998).

Zgodnie z rekomendowaną przez ekspertów UNDP metodologią w obliczeniach HPI (dla poszczególnych krajów), powinny być wykorzystywane następujące mierniki:

A) W obszarze stanu zdrowia i trwania życia

- odsetek osób, które nie dożywają wieku 60 lat (P_1).

B) W obszarze osiągnięć edukacyjnych:

- odsetek osób będących analfabetami (w znaczeniu analfabetyzmu funkcjonalnego, zdefiniowanego przez OECD, jako brak umiejętności czytania i komunikowania się) (P_2).

C) W obszarze deprivacji standardu życia oraz marginalizacji:

- odsetek osób żyjących poniżej dochodowej linii ubóstwa, wyznaczonej na poziomie 50% mediany osobistych dochodów do dyspozycji (P_3).

D) W obszarze deprivacji uczestniczenia (lub wykluczenia) ze społecznego rozwoju:

- stopa długookresowego bezrobocia (12 miesięcy lub więcej) jako % osób bezrobotnych w zasobach siły roboczej (P_4).

Ogólna postać indeksu HPI dla danego kraju, w określonym momencie czasu t jest następująca:

$$HPI = [1/4 (P_1^3 + P_2^3 + P_3^3 + P_4^3)]^{1/4}$$

Wskaźnik HPI przyjmuje wartości z przedziału od 0 do 100. Wyższa wartość wskaźnika oznacza większy stopień zubożenia ludności.

Wskaźnik Ubóstwa (HPI) dla Polski dla lat 1995–1998

Wyniki obliczeń wskaźnika HPI dla Polski zostały przedstawione po raz pierwszy w raporcie krajowym, dotyczącym 1999 roku. Raporty globalne HDR dla lat 1996 oraz 1997 nie podają wartości tego miernika dla Polski, przede wszystkim z powodu braku odpowiednich danych. Proponowana przez ekspertów UNDP metodologia została

z konieczności nieznacznie zmodyfikowana, co pozwoliło na dokonanie stosownych obliczeń dla Polski. Modyfikacja ta dotyczyła wprowadzenia – w miejsce proponowanego składnika P_3 – odsetka osób żyjących poniżej relatywnej linii ubóstwa, wyznaczonej na poziomie 50% przeciętnych, miesięcznych wydatków (łącznie ze spożyciem naturalnym) gospodarstw domowych, z uwzględnieniem skali ekwiwalentności OECD – por. tabela 4.

HPI dla Polski w latach 1995–1998 kształtował się na bardzo zbliżonym poziomie: od 27,8 w 1995 r. do 27,9 w 1997 r. oraz 27,8 w 1998 r. Dokonana zmiana metodologiczna pozwala jednak na porównanie wartości wskaźnika HPI dla Polski z innymi krajami. Pomimo to, należy mieć na uwadze, że zmiana ta spowodowała pewne „zawyżenie” wartości składnika P_3 , a tym samym wartości syntetycznego wskaźnika HPI dla Polski.

Wartość HPI dla Polski jest dwu- lub nawet prawie trzykrotnie wyższa niż w innych krajach europejskich, znajdujących się w pierwszej dwudziestce na liście rankingowej UNDP. Najniższy wskaźnik HPI w latach 1995–1997 miała Szwecja (6,8–7,0%) oraz Holandia (8,2–8,3%). Prawie dwukrotnie wyższy zaobserwowano w Irlandii oraz w Wielkiej Brytanii (odpowiednio: 15,3% oraz 15,1%), zaś wśród krajów pozaeuropejskich – w USA (16,5% w 1997 r.). Należy także odnotować, wyraźną stabilizację wartości indeksu ubóstwa w Polsce w latach 1995–1998 pomimo istotnych zmian wartości poszczególnych jego składników. W ostatnich latach niewątpliwie nastąpiło pogorszenie sytuacji na rynku pracy oraz dalsza deprivacja standardu życia. Jednak te niekorzystne zmiany równoważą efekty związane z poprawą stanu zdrowia ludności.

Wyniki obliczeń niektórych wskaźników wymagają pewnego komentarza, zwłaszcza z uwagi na fakt, że obserwowany stopień deprivacji poszczególnych obszarów życia społecznego jest różny.

Bardzo niekorzystnie przedstawia się wskaźnik analfabetyzmu funkcjonalnego wśród ludności Polski, będącej w wieku 16–65 lat (42,6%) w porównaniu do innych krajów rozwiniętych gospodarczo. Wskaźnik ten pochodzi ze specjalnego badania analfabetyzmu funkcjonalnego (*International Adult Literacy Survey – IALS*), przeprowadzonego w Polsce w latach 1994–1995 według metodologii zalecanej przez OECD (*Education at a Glance...*, OECD 1998). Badanie zostało zrealizowane według jednolitych standardów w kilku krajach europejskich.